

Шліхта Н. В.

ПОСТРАДЯНСЬКА «АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СВІДОМОСТІ» УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ (за матеріалами опитування «Радянське минуле та його вплив на життя сучасної молоді»)¹

Упродовж вересня–листопада 2021 р. команда проєкту «Радянське минуле: (Пере)осмислення історії» проводила онлайн-опитування серед учнівської молоді 14–18 років під загальною назвою «Радянське минуле та його вплив на життя сучасної молоді». Це одне з перших подібних опитувань, що зафіксувало бачення й переконання наймолодших українських громадян.

У статті проаналізовано результати цього опитування в ширшому контексті сучасних дискусій про вплив радянського минулого на життя українських громадян і про явище «пострадянськості» на просторах розваленого СРСР. Опитування проводили напередодні широкомасштабної війни Росії проти України, що розпочалась 24 лютого 2022 р. Було зафіксовано ті поведінкові патерни й ціннісні орієнтири «покоління Незалежності», що їх соціологи визначають як «амбівалентні». Адже вони водночас засвідчують і декларативний розрив молоді з радянським минулим, і вплив цього минулого на її сьогодення.

Питання про те, наскільки і як саме війна вплине на переосмислення радянського минулого, на думку авторки статті, наразі залишається відкритим.

Ключові слова: Україна, радянське минуле, пострадянськість, українська молодь, «покоління Незалежності», російсько-українська війна.

Передмова

Упродовж вересня–листопада 2021 р. команда проєкту «Радянське минуле: (Пере)осмислення історії» проводила онлайн-опитування серед учнівської молоді 14–18 років під загальною назвою «Радянське минуле та його вплив на життя сучасної молоді»². В опитуванні взяли участь майже тисяча учнів (мінімальна кількість відповідей на поставлене запитання – 941, максимальна – 995) з усіх регіонів України, окрім Одеської та Хмельницької областей. Отже, опитування можемо вважати достатньо репрезентативним і маємо змогу не лише озвучити його результати, а й проінтерпретувати їх у загальному контексті

¹ Це дослідження проведено в межах міжнародного проєкту «Між забуттям та ностальгією: радянська та пострадянська пам'ять у сім'ях та громадах», що виконується у Вірменії, Грузії, Молдові та Україні спільно з DVV International та Фондом Кербера за фінансової підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини. Оригінальну версію статті підготовлено для онлайн-публікації «Радянське минуле та його вплив на життя сучасної молоді: Результати опитування старшокласників України». Тут подано доопрацьовану і розширену версію.

² Опитувальник і відповіді на нього наведено у збірці: *Радянське минуле та його вплив на життя сучасної молоді: Результати опитування старшокласників України* (DVV International, 2022), 13–19, дата звернення 1 липня 2022, <https://bit.ly/3FTHeL>.

© Шліхта Н. В., 2022

дискусій про вплив радянського минулого на життя українських громадян, зокрема молоді, і ширше про явище «пострадянськості» на просторах розваленого СРСР.

Немає сумнівів, що російсько-українська війна, що розпочалась із неоголошеного нападу Росії 24 лютого 2022 р., суттєво вплине й уже впливає на настрої, бачення, моделі поведінки українського суспільства, зокрема й ті, що аналізуються у цій розвідці. Безумовно, ціннісні орієнтації та поведінкові патерни змінюються не так швидко й безповоротно, як може нині здаватися. Наприклад, пришвидшений демонтаж пов'язаних із радянським або російським минулим пам'ятників чи масове перейменування вулиць та інших об'єктів, що розгорнулися по всій Україні, очевидно, засвідчують наявність поточного суспільного консенсусу щодо нагальної необхідності відмежування від радянського/російського на символічному рівні³. Водночас,

³ Див., наприклад: «В Україні готують до знесення пам'ятники і перейменують вулиці, які пов'язані із країною-агресоркою», ТСН – Війна, 1 травня 2022, дата звернення 2 травня 2022, <https://tsn.ua/ato/v-ukrayini-gotuyut-do-znesennya-pam-yatniki-i-pereyменуyut-vulici-yaki-pov-yazani-iz-krayinoyu-agresorkoyu-2050714.html>; «Без маршала Жукова та Московських вулиць. В Україні розпочалася нова хвиля декомунізації»

у єдиному доступному на сьогодні ґрунтовному соціологічному аналізі трансформацій українського суспільства в умовах війни (березень 2022 р.) психолог Маріанна Ткалич наголошує:

Важливі не тільки трагічні події, які ми без сумніву всі зараз переживаємо, але й їхня тривалість. За місяць з'являється переляк, коли ми обіцяємо собі, що будемо жити інакше, перестанемо бути корупціонерами, побудуємо новий світ, позбудемося любові до російського культурного продукту. Але для закріплення таких речей потрібен все ж більший час. Гарна новина в тому, що його потрібно не так вже й багато. В сучасному світі всі процеси, в тому числі формування цінностей, переживають інфляцію, і коли стається така криза, вона, звичайно, дуже нас просуває. Зрозуміло, що зміняться не всі українці одразу⁴.

Беручи це до уваги, цілком обґрунтовано припускаємо, що результати схожого опитування, проведеного у травні 2022 р. чи січні 2023 р., а отже і спостереження й висновки, які можна буде зробити щодо впливу радянського минулого на життя сучасної молоді, різнитимуться від тих, які обговорюються на цих сторінках. Хоча зараз ми не можемо говорити, наскільки суттєво. Однак таке розуміння не ставить під сумнів релевантність проведеного дослідження. Адже бачимо соціологічний зріз настроїв, бачень, орієнтацій учнівської молоді напередодні російсько-української війни, що матиме безумовну джерельну цінність для майбутніх досліджень трансформацій українського суспільства під час цієї війни.

Контекст: дослідження «пострадянськості»

Соціологи, політологи, історики, журналісти звично пояснюють численні проблеми сучасного українського суспільства фактом наявності в його житті – політичному, суспільному, економічному, культурному – і в його ментальних установках радянського минулого, яке «ніяк не йде». Проблема цього «минулого в теперішньому» максимально актуалізувалась після подій 2013–2014 рр., а також у зв'язку з відзначенням 30-ї річниці розпаду СРСР у 2021 р. Як наслідок,

та дерусифікації», Новое время, 22 квітня 2022, дата звернення 2 травня 2022, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/dekomunizaciya-ta-derusifikaciya-v-ukrajini-zminyuyut-nazvi-vulic-i-znosyat-pamyatniki-video-50236164.html>.

⁴ «Як змінилися українці через війну. Перший ґрунтовний соціологічний аналіз – інтерв'ю з науковицею», Новое время, 30 березня 2022, дата звернення 2 травня 2022, <https://life.nv.ua/ukr/socium/vijna-v-ukrajini-yak-zminilosya-suspilstvo-rozpovidaye-doslidnicya-interv-yu-nv-50229391.html>.

маємо достатньо велику кількість зібраного соціологами емпіричного матеріалу: про ставлення до усього радянського загалом, про оцінку українськими громадянами окремих подій радянської історії, про переплетення цінностей радянських і європейських у найрізноманітніших сферах сучасного життя, про співвіднесення радянського і російського тощо⁵. Так само маємо також певну – поки ще не критичну – кількість аналітичного матеріалу щодо цих проблемних питань⁶.

Молоді українці – ті, хто не підпадає під категорію «народжені у СРСР», – а особливо учнівська і студентська молодь, поки не стали об'єктом першочергової уваги за таких опитувань. Під час дослідження я зустріла матеріали лише двох масштабних проєктів, сфокусованих передусім на студентській молоді: опитування студентів-істориків українських вишів, проведене у жовтні–листопаді 2013 р. у межах гранту проєкту Швейцарської наукової фундації «Регіон, нація та інше: міжкультурне й міждисциплінарне переосмислення України» (Region, Nation, and Beyond: A Transcultural and Interdisciplinary Reconceptualization of Ukraine)⁷ та проведене соціологічною групою «Рейтинг» 20 липня – 9 серпня 2021 р. опитування «Покоління Незалежності: цінності та мотивації»⁸.

⁵ Див., наприклад: «30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому (липень–серпень 2021р.)», Разумков Центр, 20 серпня 2021, дата звернення 2 травня 2022, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/30-rokiv-nezalezhnosti-i-aki-zdobutky-i-problemy-zrostannia-bachat-ukrainsi-i-na-shcho-spodivaiutsia-u-maibutnomu>; Антон Грушецький та Володимир Паніотто, «Оцінка радянського минулого: травень 2020 року», КМІС, 22 червня 2020, дата звернення 2 травня 2022, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=1>; «Скільки українців шкодують за СРСР – опитування», BBC News – Україна, 19 серпня 2021, дата звернення 2 травня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58269512> та інші, згадані в цій статті.

⁶ Див., наприклад: Наталя Судакова, «Радянська людина. Чому Ваш сусід сумує за Союзом», Українська правда, 22 березня 2018, дата звернення 2 травня 2022, <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/>; «2014 рік – це був ще один втрачений шанс. Сергій Рахманін про homo soveticus, постсовковий синдром і декомунізацію мислення», Zaxid.net, 21 серпня 2021, дата звернення 2 травня 2022, https://zaxid.net/2014_rik_tse_buv_shhe_odin_vtracheniy_shans_n1506688; Олександр Вишняк, «Історичні події в оцінках масової свідомості громадян України (соціологічний аналіз)», *Національна та історична пам'ять* 6 (2013): 32–40; *Україні – 30. Від незалежності до взаємозалежності. Що єдине і що розділяє українців після тридцяти років незалежності?* (Київ: Арена, 2021); *Від «воєн пам'яті» до спільного майбутнього: подолання поляризації в Україні* (Київ: Арена, 2020) та інші, згадані в цій статті.

⁷ Детальні результати цього опитування проаналізовано в розвідці: Олександра Гайдай, «Радянське минуле в оцінках студентів-істориків», *Український історичний журнал* 6 (2014): 92–112.

⁸ *Покоління Незалежності: цінності та мотивації 20 липня – 9 серпня 2021* (Київ: Соціологічна група «Рейтинг», 2021), дата звернення 2 травня 2022, доступно за покликанням: <https://www.slideshare.net/Ratinggroup/ss-250003189>.

Олександра Гайдай у своїй розвідці аналізує результати першого зі згаданих опитувань студентів-старшокурсників п'яти вишів Центральної України⁹ якраз напередодні Революції Гідності. Вона робить висновок про свідоме – сформоване державною політикою пам'яті і, передовсім, освітньою системою – бажання молоді відмежуватися від радянського минулого, засудити усе, що вони маркують як «радянське». Водночас, це не свідчить про те, що у їхньому житті немає рецидивів радянського, робить висновок дослідниця, адже: «Заяви студентів про українськість чи європейськість їхнього світогляду є швидше бажаною декларацією, ніж констатацією факту. Ідентичність студентів конструюється в опозиції до російської/радянської, а не на основі певних спільних цінностей, відсутнє розуміння, що, власне, означає “європейськість”»¹⁰.

Не надто різняться і результати другого згаданого вище опитування, проведеного уже після Революції Гідності, в умовах російсько-української гібридної війни на сході України. На пряме запитання «Наскільки Ви відчуваєте себе радянською людиною?» представники умовного «покоління Незалежності», молоді люди 16–30 років, набрали 1,4 бала за 10-бальною шкалою. Це не надто відрізняється від показників наступної вікової групи – 30–41 років, тих, хто народився ще до розпаду СРСР, але чие становлення як особистості припало уже на роки незалежності, – 2 бали¹¹. Дані насправді вражають, адже йдеться про тих, для кого радянське не є власним минулим, у кого немає індивідуальної пам'яті про період до 1991 р.

Запитання про те, що здебільшого формує уявлення цього покоління про радянське минуле, у цьому контексті постає як одне із першочергових. Яким насправді є вплив державної політики пам'яті й, передовсім, освітньої системи, що декларують повний розрив із радянським минулим та його засудження? Наскільки вагомою є комунікативна пам'ять, що, за Яном Ассманом, «живе у щоденній взаємодії та спілкуванні» й формує «межі, “комунікативні жанри”, традиції комунікації і тематичний порядок денний і, понад усе, міцні зв'язки, що пов'язують між собою сім'ї, групи, та покоління»?¹² Якою є роль у цьому процесі соцмереж і образів, що їх подають медіа, а якою – тяглість патернів повсякденності?

Пошук відповідей на ці складні запитання виходить за межі цієї конкретної розвідки. Тут лише засигналізуємо їх і наведемо риторичне запитання Олесі Парфан, її емоційну реакцію на результати опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у червні 2020 р. Згідно з цим опитуванням, 14 % молодих людей у віці до 30 років висловили ностальгію за СРСР. А тому логічним є здивування: «Як люди, які все життя прожили в незалежній Україні, можуть ностальгувати за радянським минулим, якого в них не було?»¹³.

Для відповіді на це запитання доречно використати концепт «пострадянськості» як початкову пояснювальну модель. При цьому функціональним я вважаю визначення пострадянськості, запроноване командою проекту Інституту світової політики «Як позбутися пострадянськості?» у 2012 р.:

Пострадянськість... (це. – *Н. Ш.*) різновид соціально-політичної мутації, коли старі радянські цінності, практики та норми модифікуються, комбінуються, змішуються і взаємопов'язуються з західними еквівалентами, породжуючи достатньо новий еkleктичний контекст... Інколи пострадянськість достатньо близька до радянськості. Інколи це достатньо нова соціально-політична реальність, в якій помітний вплив ринку. Загалом, це патологічний статус-кво, який вимагає подолання¹⁴.

Визначаючи причини такої «патології», російський соціолог Лев Гудков пише, передусім, про «спільність інститутів, які дуже повільно трансформуються і за усіх своїх зовнішніх модифікацій значною мірою зберігають радянську основу... Що стосується людини, оскільки зберігається інституційна система, то її виховання, соціалізація відбуваються відповідно до цих інститутів, а тому дуже багато що відтворюється»¹⁵.

Основні ознаки «пострадянськості» в сучасному житті, які визначили учасники проекту «Як позбутися пострадянськості?», такі:

¹³ Олеся Парфан, «За минуле, якого не було», *Український тиждень*, 13 січня 2021, дата звернення 2 травня 2022, <https://tyzhden.ua/Culture/251293>. Приблизно такий самий відсоток «ностальгуючої» молоді було зафіксовано і під час опитування 2021 р.: *Покоління Незалежності*, 85.

¹⁴ *Як позбутися пострадянськості?* (Київ: Інститут світової політики, 2012), 4–5.

¹⁵ Лев Гудков, «Через 20 лет после распада СССР у молодого поколения воспроизводятся установки советских людей / Лев Гудков: Через 20 років після розпаду СРСР у молодих поколінь відтворюються установки радянської людини», *Левада-Центр*, 1 серпня 2018, дата звернення 2 травня 2020, <https://www.levada.ru/2012/08/01/gudkov-1-cherez-20-let-posle-raspada-ssryu-u-molodogo-pokoleniya-vosproizvodyatsya-ustanovki-sovetskikh-lyudej-lev-gudkov-cherez-20-rokiv-pislya-rozpadu-srsr-u-molodih-pokolin-vidtvoryuyutsya-ustanov/>.

⁹ Гайдай, «Радянське минуле», 96 (табл. 1).

¹⁰ Там само, 112.

¹¹ *Покоління Незалежності*, 10.

¹² Jan Assman, “Communicative and Cultural Memory”, in *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. Astrid Erll and Ansgar Nünning (Berlin and New York, 2008), 111.

- у політиці – всеохопний контроль як необхідність; абсолютизація ієрархії; нетолерантність; домінування непотизму, блату, кумівства, фаворитизму; бізнес на державних функціях (влада як бізнес-проект); запобігання і викорінення неконтрольованої конкуренції; перевага персоналізації над інституалізацією; брак санкцій за публічну брехню, плагіат; статусні привілеї; патерналізм; пропаганда як основа політичної риторики; несприйняття ідеологій; загострена потреба у ворогах – внутрішніх і зовнішніх¹⁶;
- у житті соціуму – патерналізм; конформізм як домінуюча стратегія життя; запізніле прийняття інновацій і страх реформ; нетолерантність; заперечення індивідуальності; соціальне відчуження; знецінення талантів, знань, успіху; торгівля цінностями; перевага короткостроковості над довгостроковістю; превентивна непривітність; збереження радянської символіки в інфраструктурі; ірраціональне споживання¹⁷.

Команда проекту визначила свідомість пострадянського українця як «амбівалентну»: «Пострадянські люди, приміром, можуть сказати “так” демократії і ліберальним цінностям, але не сказати “до побачення” авторитарним методам правління»¹⁸. А також, слідом за Львом Гудковим, визначальною рисою пострадянської людини назвала «лукавість»: «Її вона повністю і безроздільно успадкувала від радянської системи: пристосувавшись, адаптувавшись, навчившись співіснувати з репресивною державою та владою, пострадянська людина визначає свою життєву стратегію як виживання»¹⁹. Аналіз результатів опитування учнівської молоді в межах проекту «Радянське минуле: (Пере)осмислення історії» дає відповідь на запитання, чи/наскільки і чому згадані характеристики «пострадянськості» є також притаманними наймолодшим українцям, тим, які ніколи не жили у СРСР.

Аналіз результатів опитування

Опитування «Радянське минуле та його вплив на життя сучасної молоді» надає тим, хто намагається зрозуміти сучасне українське суспільство, справді унікальну можливість: дослідити, як радянське минуле впливає на наймолодших представників «покоління Незалежності», зрозуміти їхні цінності й мотивації. І перше, на що

маю звернути увагу, це принцип формулювання запитань. В опитувальнику ми не знайдемо запитань на кшталт: Чи шкодуєте Ви про розпад СРСР? Перебування в СРСР принесло Україні більше користі чи шкоди? Як Ви ставитесь до конкретних подій в історії СРСР? Ким Ви себе вважаєте: громадянином України, європейцем чи радянською людиною? Саме такі запитання переходять з одного соціологічного опитування в інше. І саме такі запитання, на мою думку, найменше допоможуть зрозуміти світовідчуття, ціннісні орієнтири наймолодших українців. Адже сучасна учнівська і студентська молодь – продукт української освітньої системи, з її однозначно негативною оцінкою радянської історії та намаганням категорично розмежувати «українське» і «радянське»²⁰. Тому, насправді, вони знають «правильні» відповіді на поставлені вище запитання, що безумовно спотворюватиме результати опитування.

Ба більше, не можу не погодитись із висновком Олександри Гайдай: «З одного боку, під впливом освіти, культури у студентів усталився негативний погляд на радянський період, з іншого, його спадок є частиною їхньої ідентичності. Ця невідповідність перетворює радянський період, а також його спадок у “незручне минуле” для студентів, від якого вони намагаються дистанціюватися»²¹. Таке намагання уникати незручних запитань також впливатиме на відповіді респондентів. Натомість, ті запитання, які учні побачили в опитувальнику: про кар’єру, ставлення до приватної власності, власної праці, можливостей і обов’язків держави, ставлення до інших, про ціннісні установки тощо, – є близькими для них особисто, не є «незручними» чи запитаннями із наперед заданою відповіддю. І саме такий принцип формулювання запитань дає змогу досліднику з’ясувати, наскільки вищезазначені характеристики пострадянськості є також характерними (чи ні?) і для учнів українських шкіл.

У табл. 1 подано відповіді респондентів на запитання 1–9 опитувальника, де їм було запропоновано погодитись або ні із висловленим твердженням. Наведені відповіді досить наочно демонструють, що так звана амбівалентність свідомості, зумовлена поєднанням старих радянських і сучасних європейських цінностей та уявлень, є притаманною українським школярам, як і решті українців. Причому простежується досить чітка

¹⁶ Як позбутися пострадянськості?, 6–8.

¹⁷ Там само, 9–10.

¹⁸ Там само, 41.

¹⁹ Там само, 41–42.

²⁰ Про пастки такого підходу див.: Сергій Скељчик, «Якщо “колоніальний”, значить, ми не відповідальні за минуле», *Korydor*: журнал про сучасну культуру, 19 жовтня 2016, дата звернення 2 травня 2020, <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/sergij-yekelchuk-pamjat-representacija-kultura.html>.

²¹ Гайдай, «Радянське минуле», 101.

Таблиця 1

Відповіді респондентів

		Не погоджуюсь	Частково погоджуюсь	Повністю погоджуюсь	Визнаю це своїм пріоритетом
1	Успішну кар'єру можна зробити лише через особисті знайомства	37,9 %	58,6 %		
2	Довіряти повністю можна лише своїм (До незнайомих слід ставитися з обережністю)	9,9 %	48,4 %	35,9 %	0,58 %
3	Посада і статус змінюють наше ставлення до оточення	28 %	53,7 %	17,1 %	0,12 %
4	Дрібні винагороди (подарунки) посадовим особам не можна розцінювати як корупцію	35,4 %	44,6 %	19,1 %	0,09 %
5	Мета виправдує засоби / Для досягнення мети підходять усі засоби	28,9 %	46,5 %	20,5 %	0,42 %
6	Незамінних людей не буває	27,9 %	40 %	29,8 %	0,23 %
7	Приватна власність є недоторканною	0,65 %	27,4 %	57,8 %	8,3 %
8	Держава може обмежувати право особи навчатися або працювати за кордоном, якщо ця особа здобула освіту коштом платників податків в Україні	66,4 %	25,3 %		
9	(встав ім'я...) прийде. Порядок наведе	53,5 %	35,4 %	8,6 %	0,25 %

тенденція: якщо запитання резонує з особистим досвідом респондентів, їхні відповіді демонструють розрив з уявленнями старших поколінь. Особливо показовими є відповіді на два запитання – про недоторканність приватної власності та права держави обмежувати можливість молодій людині навчатися або працювати за кордоном. У першому випадку очікувано, що менше ніж 1 % респондентів ставлять під сумнів цей основоположний принцип ринкового суспільства. У другому – так само очікувано, що 66,4 % респондентів категорично відкидають можливість держави обмежувати право вибору і свободу пересування і лише менше ніж 1 % респондентів безумовно погоджуються із таким правом держави. Адже йдеться про власний вибір сьогоденних школярів, вибір, який вони можуть зробити в недалекому майбутньому, їхню свободу. Результати опитування, отже, майже реплікують дані опитування «покоління Незалежності» 2021 р., коли 63 % молодих людей віком 16–24 років висловились за розвиток ринкових відносин, а не за повернення до планової економіки²².

Так само очікувано, що практично 66,1 % респондентів бачать працю як засіб забезпечення власних життєвих потреб, пориваючи із (пост)радянським уявленням про її першочергову вагу в житті людини (дані табл. 5). Менш упевнено, однак, виглядають їхні відповіді на запитання щодо характеру майбутньої праці, адже наразі це виходить поза горизонт їхнього власного досвіду. З табл. 2 бачимо, що приблизно порівну поділилися погляди прихильників «радянської трудової

етики» (твердий, хоча і невеликий, заробіток і впевненість у завтрашньому дні є пріоритетним) – 34,9 % і ринкових підходів (бажання мати власну справу, усвідомлюючи усі ризики) – 36,7 %.

Такий висновок про переважання неоліберальних цінностей у поглядах українських школярів, однак, буде значним спрощенням, як демонструють їхні відповіді на інші запитання опитувальника. У цьому разі маємо справу із запитаннями, які виходять поза межі їхнього власного досвіду, а тому очікувано, що, відповідаючи на них, респонденти першочергово керуються тими уявленнями, які закладаються в їхніх сім'ях, свідомо чи несвідомо ретранслюючи погляди своїх батьків, старших поколінь. І саме у відповідях на ці запитання ми відстежуємо ту тяглість радянських інститутів і патернів, на якій наголошує Лев Гудков, і ті домінуючі ознаки пострадянськості, що їх виокремлюють дослідники. У відповідях респондентів бачимо: і знецінення індивідуальності, власних талантів, знань (незамінних людей не буває – 69,8 % повністю або частково погодилися; мета виправдує засоби – 67 % повністю або частково погодилися); і «превентивну непривітність» (довіряти можна лише своїм – 84,3 % повністю або частково погодилися); і толерування хабарів – «дрібних подарунків» посадовим особам (лише 35,4 % категорично відкинули таку можливість); і «абсолютизацію ієрархії» (лише 28 % категорично заперечили, що посада і статус є визначальними у ставленні до людини); і невіру у власні сили і знання, а натомість перевагу блату, особистих зв'язків для успішної кар'єри (лише 37,9 % категорично не погодилися із таким твердженням).

²² Покоління Незалежності, 94.

Таблиця 2

Що би Ви хотіли, якби могли обирати?

1	Краще мати більш легку роботу і більше вільного часу	7,9 %
2	Багато працювати і добре отримувати, нехай навіть без особливих гарантій на майбутнє	9,7 %
3	Мати невеликий, але твердий зарібок і впевненість у завтрашньому дні	34,9 %
4	Мати власну справу, вести її на свій страх і ризик	36,7 %
5	Важко відповісти	10,8 %

Таблиця 3

Соціальний пакет громадянина: медицина, освіта, пенсії

1	Це може організувати кожен для себе самостійно	8 %
2	Це має бути спільним завданням для громадянина й держави	38,4 %
3	Усі перелічені вище життєві блага для громадян країни має забезпечити держава	53,6 %

Таблиця 4

Порядок – це тоді, коли...

1	Авторитетний лідер визначає правила нашого співжиття і стежить за справедливістю	12,3 %
2	Усі люди спільно визначають правила нашого співжиття й разом стежать за справедливістю	78,1 %
3	Кожен має жити сам по собі	9,7 %

Таблиця 5

Моїм життєвим кредо є...

1	Жити, щоб працювати	33,9 %
2	Працювати, щоб жити	66,1 %

Заперечуючи право держави обмежувати їхні права і свободи, українські школярі водночас очікують піклування з її боку, поділяючи патерналістські уявлення старших поколінь. Як бачимо з табл. 3, 53,6 % вважають, що саме держава має одноосібно й повністю забезпечувати базовий соціальний пакет (медицина, освіта, пенсії). Водночас, показово, що учнівська молодь мінімально схильна покладатися на «сильну руку», авторитетного лідера держави, який і порядок може навести (табл. 1), і справедливість забезпечити (табл. 4). Особливо багатообіцяльне на фоні попередніх спостережень виглядають дані табл. 4. Адже 78,1 % респондентів поділяють базовий принцип громадянського суспільства про відповідальність усіх і кожного за суспільне благо.

Та сама тенденція підтримки базових демократичних і неоліберальних принципів та засад

громадянського суспільства простежується у відповіді на запитання опитувальника «Оберіть три найбільші здобутки нашої країни, які вона здобула після розвалу Радянського Союзу». Безумовним лідером є забезпечення свободи слова, на що вказали 66,2 % респондентів. Це цілком відповідає і даним опитування «покоління Незалежності» 2021 р., за яким 77 % респондентів визнали, що в сучасній Україні свобода слова реалізовується краще, ніж у СРСР²³. Пріоритетними здобутками незалежної держави (кожен з яких набрав більше ніж 20 % голосів респондентів) учні шкіл також назвали:

- вільне пересування; можливість виїжджати за кордон на відпочинок, роботу або навчання – 42,4 %;
- мати приватну власність – 28,9 %;
- можливість і право висловлювати свій протест/незгоду – 27,3 %;
- мати право на вільні вибори – 26,7 %;
- можливість займатися власним бізнесом – 26,3 %;
- можливість висловлювати різні політичні погляди та належати до різних політичних партій – 23,9 %.

Визначаючи ж «три найбільші проблеми/виклики для розвитку нашої країни», респонденти вибрали ті, з якими стикалися якщо не вони особисто, то члени їхніх сімей, або ж ті, які першочергово обговорюються в медіа чи соцмережах. Головними вони визначили такі:

- корупція – 74,8 %;
- низький рівень довіри до влади – 36,3 %;
- слабка економічна база – 35 %;
- великий вплив олігархів – 26,7 %;
- популізм – обіцянки простих рішень складних проблем – 24,7 %;
- низька активність громадян у житті своєї громади, країни – 21,1 %.

Причому тим, що Україна не є членом НАТО, переймається така сама кількість респондентів, як і «різною пам'яттю про минуле», – 7,3 % і 7,2 % відповідно. Натомість втратою добросусідства з Росією та мовним питанням – дещо більша кількість: 14,1 % і 10,2 % відповідно.

Висновки

Результати опитування демонструють, що станом на 2021 р. радянське минуле парадоксально залишалося присутнім і в житті наймолодших представників «покоління Незалежності». Певні радянські ціннісні орієнтири

²³ Покоління Незалежності, 88.

десятиліттями закладалися в сім'ях і засвоювалися молодими людьми, особливо якщо безпосередньо не резонували з їхнім власним життєвим досвідом. Ці (пост)радянські цінності безконфліктно співіснували із загалом різко критичним баченням радянського періоду, що так само десятиліттями закладається системою освіти і державною політикою пам'яті, та із західними демократичними й неоліберальними цінностями, що їх безумовно поділяє українська молодь. Тобто пострадянська «амбівалентність свідомості» залишалася притаманною не лише «народженим у СРСР», а й «поколінню Незалежності».

Наскільки і як саме російсько-українська війна змінить цей стан речей, наразі можна лише

припускати. Не підлягає сумніву те, на що звернула увагу Маріанна Ткалич у наведеному вище інтерв'ю: будь-яка криза (а війна, яка вирізняється геноцидальною поведінкою російських військ на тимчасово окупованих територіях, безумовно такою є) суттєво пришвидшує зміну ціннісних орієнтирів і поведінкових патернів суспільства. Ця війна, розпочата заради «відродження російської імперської та радянської величчя», торкнулася кожного українця. Саме власний життєвий досвід, як свідчать результати проаналізованого опитування, стимулює подолання власної «пострадянськості». А цей процес є набагато складнішим і комплекснішим, аніж свідоме декларативне відмежування від радянського минулого.

Bibliographic References

- “2014 rik – tse buv shche odyn vtracheniy shans. Serhii Rakhmanin pro homo soveticus, postsovkoviy syndrom i dekomunizatsiiu mysleniia”. Zaxid.net, August 21, 2021. Accessed May 2, 2022. https://zaxid.net/2014_rik__tse_buv_shhe_odin_vtracheniy_shans_n1506688.
- “30 rokiv nezalezhnosti: iaki zdobutky i problemy zrostannia bachat ukraintsi i na shcho spodivaiutsia u maibutnomu (lypen-serpen 2021)”. Razumkov Tsent, August 20, 2021. Accessed May 2, 2022. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/30-rokiv-nezalezhnosti-iaki-zdobutky-i-problemy-zrostannia-bachat-ukraintsi-i-na-shcho-spodivaiutsia-u-maibutnomu>.
- Assman, Jan. “Communicative and Cultural Memory”. In *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning, 109–118. Berlin and New York, 2008.
- “Bez marshala Zhukova ta Moskovskiykh vulyts. V Ukraini rozpochalasia nova khvyliia dekomunizatsii ta derusyifikatsii”. *Novoie vremia*, April 22, 2022. Accessed May 2, 2022. <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/dekomunizaciya-ta-derusyifikaciya-v-ukrajini-zminyuyut-nazvi-vulic-i-znosyat-pam-yatniki-vid-eo-50236164.html>.
- Gudkov, Lev. “Cherez 20 let posle raspada SSSR u mladogo pokoleniia vosproizvodiatsia ustanovki sovietskih liudei”. *Levada-Tsent*, August 1, 2018. Accessed May 2, 2020. <https://www.levada.ru/2012/08/01/gudkov-1-cherez-20-let-posle-raspada-sssr-u-molodogo-pokoleniya-vosproizvodyatsya-ustanovki-sovietskih-lyudej-lev-gudkov-cherez-20-rokiv-pislya-rozpadu-srsr-u-molodih-pokolin-vidtvoryuyutsya-ustanov/>.
- Haidai, Oleksandra. “Radianske mynule v otsinkakh studentiv-istorykiv”. *Ukrainsky istorychny zhurnal* 6 (2014): 92–112.
- Hrushetsky, Anton, & Volodymyr Paniotto. “Otsinka radianskoho mynuloho: traven 2020”. *KMIS*, June 22, 2020. Accessed May 2, 2022. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=1>.
- Iak pozbutysia postradianskosti?* Kyiv: Instytut svitovoi polityky, 2012.
- “Iak zminylys ukraintsi cherez viinu. Pershyi gruntovnyi sotsiologichniy analiz – interv'iu z naukovytseiu”. *Novoie vremia*, March 30, 2022. Accessed May 2, 2022. <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-yak-zminilosya-suspilstvo-rozpovidaye-doslidniya-interv-yu-nv-50229391.html>.
- Parfan, Olesia. “Za mynule, iakoho ne bulo”. *Ukrainsky tyzhden*, January 13, 2021. Accessed May 2, 2022. <https://tyzhden.ua/Culture/251293>.
- Pokolinnia Nezalezhnosti: tsinnosti ta motyvatsii 20 lypnia – 9 serpnia 2021*. Kyiv: Sotsiologichna hrupa “Reitynh”, 2021. Accessed May 2, 2022. <https://www.slideshare.net/Ratinggroup/ss-250003189>.
- Radianske mynule to ioho vplyv na zhyttia suchasnoi molodi: Rezultaty opytuvannia starshoklasnykiv Ukrainy*. DVV International, 2022. Accessed May 2, 2022. <https://bit.ly/3FTIHeL>.
- “Skilly ukraintsi shkoduiut za SRSR – opytuvannia”. *BBC News – Ukraina*, August 19, 2021. Accessed May 2, 2022. <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58269512>.
- Sudakova, Natalia. “Radianska liudyna. Chomu Vash susid sumiie za Soiuzom”. *Ukrainska pravda*, March 22, 2018. Accessed May 2, 2022. <https://www.ppravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/>.
- Ukraini – 30. Vid nezalezhnosti do vzaïmozalezhnosti. Shcho iednaie i shcho rozdiliaie ukraintsi pislia trydsiaty rokiv nezalezhnosti*. Kyiv: “Arena”, June 2021.
- “V Ukraini hotuiut do znesennia pamiatnyky i pereimenovuiut vulytsi, iaki poviazani iz krainoiu ahresorkoiu”. *TSN-Viina*, May 1, 2022. Accessed May 2, 2022. <https://tsn.ua/ato/v-ukrajini-gotyuyut-do-znesennya-pam-yatniki-i-pereymenyuyut-vulici-yaki-pov-yazani-iz-krayinoyu-agresorkoyu-2050714.html>.
- Vid “voien pamiaty” do spilnoho maibutniho: podolannia poliaryzatsii v Ukraini*. Kyiv: “Arena”, July–September 2020.
- Vyshniak, Oleksandr. “Istorychni podii v otsinkakh masovoi svidomosti hromadian Ukrainy (sotsiologichniy analiz)”. *Natsionalna ta istorychna pamiat* 6 (2013): 32–40.
- Yekelchik, Serhyi. “Iakshcho ‘kolonialnyi’, znachyt, my ne vidpovidalni za mynule”. *Korydor: zhurnal pro suchasnu kulturu*, October 19, 2016. Accessed May 2, 2022. <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/sergij-yekelchik-pamjat-reprezentaciya-kultura.html>.

N. Shlikhta

POSTSOVIET “AMBIVALENCE OF CONSCIOUSNESS” OF THE UKRAINIAN YOUTH

(based on the poll “Soviet past and its impact upon the life of contemporary youth”)

In September – November 2021, the project team “Soviet Past: (Re)thinking of History” conducted an online-poll for school youth of 14-18 year-old under the common title “Soviet Past and Its Impact upon the Life of Contemporary Youth.” This was one of the first polls focused on the views and understandings of the youngest Ukrainian citizens.

This article examines the poll results within a broader context of ongoing discussions about the impact of the Soviet past upon the life of contemporary Ukrainians and about the phenomenon of “post-Sovietness” on the territories of the former Soviet Union. The poll was conducted on the eve of the Russo-Ukrainian war, which broke on February 24, 2022. It therefore fixed those behavioral patterns and value orientations of the so-called “generation of Ukrainian independence” that are defined as “ambivalent” by sociologists: they simultaneously testify to the declarative break of the Ukrainian youth with the Soviet past and this past’s continuing impact upon its present.

The Russo-Ukrainian war will undeniably impact Ukrainians’ attitude towards the Soviet past. It will most probably cause a complete and final symbolic break with this past, especially at the level of policy making and public presentation. Still, as the author argues, we cannot determine at the moment its deeper impact upon personal perceptions, value orientations, and behavioral models of Ukrainians, including of the youngest ones, which are analyzed in this article.

Keywords: Ukraine, Soviet past, post-Sovietness, Ukrainian youth, “generation of Ukrainian independence”, Russo-Ukrainian war.

Матеріал надійшов 25.04.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)